तरकारी खेतीले कृषकको आर्थिक तथा शैक्षिक क्षेत्रमा पारेको प्रभाव
कल्लेरी गा.वि.स., धादिङ

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग, अर्थशास्त्र शिक्षा विभाग,
स्नातकोत्तर तह (एम.एड.) दोस्रो वर्षको आंशिक आवश्यकता
परिपूर्तिको लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

प्रस्तुतकर्ता
इश्वरी खतिवडा
स्नातकोत्तर तह (एम.एड.) दोस्रो वर्ष
क्याम्पस रोल नं. ७५६
परीक्षा रोल नं. : २८१९२४/२०७०
त्रि.वि. दर्ता नं. ९-१-२९-२४३-२००६
भर्ना वर्ष : २०६९

शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग
अर्थशास्त्र शिक्षा विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर, काठमाडौं
२०७२

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
शिक्षा शास्त्र संकाय
शिक्षा शास्त्र केन्द्रीय विभाग
TRIBHUVAN UNIVERSITY
FACULTY OF EDUCATION
CENTRAL DEPT. OF EDUCATION

विश्वविद्यालय क्याम्पस
कीर्तिपुर, काठमाडौं, नेपाल

UNIVERSITY CAMPUS
Kirtipur, Kathmandu, Nepal

पत्र संख्या:-
Ref.

मिति:............................
Date:

सिफारिस पत्र (RECOMMENDATION LETTER)

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग, अर्थशास्त्र शिक्षा विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको आंशिक आवश्यकता पूर्तिको लागि **"तरकारी खेतीले कृषकको आर्थिक तथा शैक्षिक क्षेत्रमा पारेको प्रभाव, कल्लेरी गा.वि.स., धादिङ"** शीर्षकमा तयार पारिएको शोधपत्र इश्वरी खतिवडाले मेरो निर्देशनमा तयार पार्नु भएको हो । उहाँले तयार गर्नु भएको यो शोधप्रति म पूर्ण सन्तुष्टि छु । उहाँको उत्तरोत्तर प्रगतिको कामना गर्दै आवश्यक मूल्याङ्कनको लागि प्रस्तुत शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

मिति :

....

उप.प्रा. मीनराज पौडेल

(शोध निर्देशक)

शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग

अर्थशास्त्र शिक्षा विभाग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
शिक्षा शास्त्र संकाय
शिक्षा शास्त्र केन्द्रीय विभाग
TRIBHUVAN UNIVERSITY
FACULTY OF EDUCATION
CENTRAL DEPT. OF EDUCATION

विश्वविद्यालय क्याम्पस
कीर्तिपुर, काठमाडौं, नेपाल

UNIVERSITY CAMPUS
Kirtipur, Kathmandu, Nepal

पत्र संख्या:-
Ref.

मिति:.........................
Date:

स्वीकृति पत्र (APPROVAL LETTER)

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग, अर्थशास्त्र शिक्षा विभाग स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको आंशिक आवश्यकता पूर्तिको लागि इश्वरी खतिवडाद्वारा प्रस्तुत **"तरकारी खेतीले कृषकको आर्थिक तथा शैक्षिक क्षेत्रमा पारेको प्रभाव, कल्लेरी गा.वि.स., धादिङ"** शीर्षकको शोध पत्र अर्थशास्त्र स्नातकोत्तर उपाधिको लागि स्वीकृत गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

१. विभागीय प्रमुख ....
उप.प्रा. मीनराज पौडेल

२. बाह्य सुपरिवेक्षक ....
प्रा.डा. महेशराज दाहाल

३. आन्तरिक सुपरिवेक्षक ....
उप.प्रा. मीनराज पौडेल

मिति :

कृतज्ञताज्ञापन (ACKNOWLEDGEMETNS)

प्रस्तुत अध्ययन तरकारी खेतीले कृषकको आर्थिक तथा शैक्षिक क्षेत्रमा पारेको प्रभाव (कल्लेरी गा.वि.स., धादिङ) शीर्षकको शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग अन्तर्गत अर्थशास्त्र विषयको स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिको लागि तयार पारेको छु ।

आफ्नो व्यस्त समयको बाबजुद पनि सहजढङ्गले अमूल्य समय दिई निरन्तर सुझाव, सल्लाह, प्रेरणा र उत्साह दिई शोधपत्र लेखनमा सद्भावपूर्ण सहयोग गर्नुहुने आदरणीय गुरु तथा शोध निर्देशक विभागीय प्रमुख श्री मीनराज पौडेलप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । साथै शोधपत्र लेखनको क्रममा आवश्यक सल्लाह, सुझाव, प्रदान गर्नुहुने अर्थशास्त्र विभागका आदरणीय गुरुहरू प्रा.डा. महेशराज दाहाल, प्रा.डा. ध्रुवराज सिवाकोटी,, श्रीमती पद्मा कोइराला (काफ्ले), जगदीश मूर्ति कोइरालाप्रति आभार प्रकट गर्दछु ।

स्थलगत अध्ययनको क्रममा आवश्यक सहयोग गरी खुलस्त रुपमा प्रश्नहरूको उत्तरदिइ सहयोग गर्नुहुने सम्पूर्ण आमा, बुबा, दाजु, भाइ तथा दिदी, बहिनीलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु । शोधपत्र लेखनका लागि आवश्यक सामग्री उपलब्ध गराउने पुस्तकालयहरू विभिन्न कार्यलयहरू र अर्थशास्त्र शिक्षा विभाग प्रति आभार प्रकट गर्दछु ।

यस शोधपत्र लेखन कार्यका साथै उच्च शिक्षा अध्ययनका लागि सदैव सजग र सचेत गराउँदै यस तहसम्म पुर्‍याउनको लागि जीवनका हरेक पक्षमा प्रेरणा, सहयोग गर्दै आउनु भएका मेरा आदरणीय बुबा, आमा, दाजु, भाउजु, दिदी, भिनाजु, भाई, बहिनीहरू प्रति सदैव ऋणी छु । शोधपत्र लेखन कै क्रममा अनुसन्धान प्रस्तावना देखि शोधपत्र प्रतिवेदन तयार गर्दासम्म हरतरहबाट सहयोग गर्नुहुने मेरा आत्मिय मित्रहरू प्रति आभारी छु ।

अन्तमा यो शोधपत्र सफलतापूर्वक छिटो छरितोसँग कम्प्युटर टाइप र प्रिन्ट गर्न सहयोग गर्नुहुने जेकी महर्जन प्रति विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

....
इश्वरी खतिवडा
शोधकर्ता

शोधसार (ABSTRACT)

तरकारी खेतीले कृषकको आर्थिक तथा शैक्षिक क्षेत्रमा पारेको प्रभाव शीर्षकमा गरिएका अध्ययनमा तरकारी खेती गर्ने कृषक र तरकारी खेती नगर्ने कृषकको आर्थिक तथा शैक्षिक अवस्थाको तुलना गर्नु, तरकारी खेती गर्ने कृषक र तरकारी खेती नगर्ने कृषकको पारिवारिक शैक्षिक अवस्थामा पारेको प्रभाव अध्ययन गर्नु, तरकारी खेतीको वर्तमान अवस्था पहिचान गर्नु उद्देश्यहरू रहेका छन् । यस अध्ययनका उद्देश्यहरू पुरा गर्न गुणात्मक, सङ्ख्यात्मक तथा साधनहरूको माध्यमबाट वर्णनात्मक तथा विश्लेषणात्मक तरिकाले तथ्याङ्कहरूको विश्लेषण गरिएको छ । यसका लागि कल्लेरी गा.वि.स. को वडा नं. १, २ र ६ मा बसोबास गर्ने ९९१ घरधुरीमध्ये समानुपातिक नमुना छनोट विधि अन्तर्गत चिट्ठा विधिको सहयोगबाट १५० घरधुरी र जि.एस. एग्रोभेटका सञ्चालक १ लाई उद्देश्यात्मक नमुना छनोट विधिको माध्यमबाट जम्मा १५१ छनोट गरिएको थियो । प्राथमिक तथ्याङ्क सङ्कलनका रुपमा नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्न खेती गर्ने कृषक, खाद्यान्न तथा तरकारी खेती गर्ने कृषक र जी.एस. एग्रोभेटका सञ्चालक रहेका छन् भने द्वितीय तथ्याङ्क सङ्कलनका रुपमा पोष्टर, पम्प्लेट, पत्रपत्रकिा, प्रकाशित विभिन्न पुस्तकहरू, गा.वि.स., जि.वि.स., जि.शि.का. बाट प्रकाशित तथा अप्रकाशित स्रोतबा प्राप्त तथ्याङ्कहरूलाई लिइएको थियो ।

अध्ययन क्षेत्रको भू-स्वामित्वको अवस्था अध्ययन गर्दा १-५, १६-२५, २६-३५ र ३६ रोपनी माथि गरी ५ भागमा छनोटमा परेका खाद्यान्न खेती गर्ने ३० घरधुरी मध्ये सबैभन्दा धेरै ११ घरधुरीलाई ९-१२ महिना खान पुग्दछ त्यस्तै सबैभन्दा कम ०-३ महिना खान पुग्ने ४ घरधुरी रहेका छन् भने खाद्यान्न तथा तरकारी खेती गर्ने छनोटमा परेका १२० घरधुरी कृषक मध्ये सबैलाई आफ्नो खाद्यान्न तथा तरकारीबाट प्राप्त आयले खान पुग्ने गरेको पाइयो ।

यस अध्ययनमा खाद्यान्न बालिमा धान, मकै, गहुँ, कोदोको अध्ययन गरिएको थियो भने तरकारी खेतीमा, आलु, काउली, बन्दा, मुला र गोलभेडाको अध्ययन गरिएको थियो । अध्ययन क्षेत्रमा खाद्यान्न खेती मात्र गर्ने घरपरिवारको उपयोग गरेको क्षेत्रफल १३३ रोपनी, उत्पादन ८७,३५४ र जम्मा आम्दानी रु २३,९६,०७० पाइयो । त्यस्तै खाद्यान्न तथा तरकारी बाली लगाउने क्षेत्रफल १,३७५ रोपनीमा उत्पादन १२,५५,३२० के.जी. र जम्मा आम्दानी रु २,०९,००,००० रहेको पाइयो ।

खाद्यान्न खेती गर्ने कृषकको स्रोतगत कूल वार्षिक आम्दानी रु. ५५,१६,०७० कुल औषत घरपरिवार आय रु. १,८३,८६९ र प्रतिव्यक्ति औषत आय रु. २७,८५८.९३ रहेको छ भने कुल वार्षिक खर्च रु. ५०,८०,००० औषत घरपरिवार खर्च रु. १,६९,३३३.३३ र प्रतिव्यक्ति औषत खर्च रु. २५,६५६.५६ रहेको छ । त्यसैगरी वार्षिक कुल वचत रु. ४,३६,००० औषत घरपरिवार वचत रु १४,५३५.६७ र त्यसैगरी रु. २,२०२.३७ प्रतिव्यीक्त औषत वार्षिक वचत रहेको छ भने खाद्यान्न तथा तरकारी खेती गर्ने कृषकको स्रोतगत कुल वार्षिक आम्दानी रु. ३,७०,१२,००० कुल औषत घरपरिवार आम्दानी रु ३,०८,४३३.३३ प्रतिव्यक्ति वार्षिक औषत आय रु. ४६,७३२.३२ रहेको छ भने कुल वार्षिक खर्च रु. २,५५,०१,०००, औषत कुल वार्षिक घरपरिवार खर्च रु. २,१२,५०८.३३ प्रतिशत वार्षिक औषत प्रतिव्यक्ति खर्च रु. ३२,१९८.२३ रहेको छ । त्यसैगरी कुल वार्षिक वचत रु. १,१५,११,०००, प्रतिघर परिवार औषत वार्षिक वचत रु. ९५,९२५, प्रतिव्यक्ति औषत वार्षिक वचत रु. १४,५३४.०९ रहेको छ । खाद्यान्न खेतीको २३.३३ प्रतिशत न्युन, ६३.३३ प्रतिशतले मध्यम, १३.६७ प्रतिशतले उच्च आर्थिक प्रभाव परेको देखियो भने तरकारी तथा खाद्यन्नको ३.३३ प्रतिशत घरपरिवारलाई न्यून, २५ प्रतिशतलाई मध्यम र ७१.६७ प्रतिशत घरपरिवारलाई उच्च आर्थिक प्रभाव पारेको थियो ।

अध्ययन क्षेत्रमा छनोटमा परेका खाद्यान्न खेती गर्ने कृषकको पारिवारिक साक्षरता हेर्दा ७६.३३ प्रतिशत साक्षर, २३.६७ प्रतिशत निरक्षर रहेको पाइयो भने तहगत पारिवारिक शैक्षिक अवस्था हेर्दा प्रा.वि. ४०.२० प्रतिशत, नि.मा.वि. २४.०५ प्रतिशत, मा.वि. १७.७३ प्रतिशत, उ.मा.वि. ६.३३ प्रतिशत र उच्च शिक्षा ११.३९ प्रतिशत रहेको पाइयो । खाद्यान्न तथा तरकारी खेती गर्ने कृषक पारिवारिक साक्षरता त्यसैगरी ८४.३० प्रतिशत, साक्षर र १५.६७ प्रतिशत निरक्षर रहेको पाइयो भने तहगत पारिवारिक शैक्षिक अवस्था हेर्दा प्रा.वि. ४८.५१ प्रतिशत, नि.मा.वि. २५ प्रतिशत, मा.वि. १४.८३ प्रतिशत, उ.मा.वि. ६.७८ प्रतिशत, उच्च शिक्षा ४.८७ प्रतिशत रहेको पाइयो । खाद्यान्न खेती गर्ने ३० घरधुरीका विद्यालय जाने उमेर समूहका १८२ विद्यार्थीमध्ये ४६ जना निजी र १३६ जना सरकारी विद्यालय पढ्न जाने गरेको पाइयो । प्राविधिक शिक्षाको अभाव, तालिमप्राप्त शिक्षकको अभाव, सरकारी विद्यालयमा समयमा पाठ्य पुस्तक उपलब्ध नहुने जस्ता समस्या शैक्षिक क्षेत्रमा छन् भने प्राविधिक शिक्षामा जोड, सरकारी विद्यालयमा शिक्षक तालिम प्राप्त हुनुपर्ने,

सरकारी विद्यालयमा समयमा पाठ्यपुस्तक उपलब्ध हुनुपर्ने जस्ता समस्या समाधानका उपायहरू प्रस्तुत गरिएको थियो ।

अध्ययन क्षेत्रमा यस्ता उपलब्धिहरू हुँदाहुँदै पनि उचित बजार व्यवस्थापनको अभाव, सिंचाइ सुविधाको अपर्याप्तता, कोल्डस्टोरको अभाव, कृषि तालिमको अपर्याप्तता, स्थानीय व्यापारीको मनोमानी, स्थिर मूल्यको अभाव जस्ता समस्याहरू रहेका थिए । यस्ता समस्याहरू समाधान गर्न उचित बजार व्यवस्थापन हुनुपर्ने, सिँचाई सुविधा पर्याप्त हुनुपर्ने, कोल्ड स्टोरको व्यवस्था हुनुपर्ने, सबै कृषकलाई तालिमको व्यवस्था गरिनुपर्ने, तरकारीको मूल्य स्थिर हुनुपर्ने जस्ता समस्या समाधानका उपायहरू रहेका छन् ।

विषयसूची (CONTENTS)

सिफारिस पत्र (RECOMMENDATION LETTER) **i**

स्वीकृति पत्र (APPROVAL LETTER) **ii**

कृतज्ञताज्ञापन (ACKNOWLEDGEMETNS) **iii**

शोधसार (ABSTRACT) **iv**

छोटो शब्दको अर्थ (LIST OF ABBREVIATION) **vii**

विषयसूची (CONTENTS) **viii**

तालिका सूची (LIST OF TABLES) **xiii**

चित्र सूची (LIST OF FIGURES) **xvi**

अध्याय एक (CHAPTER ONE) **१–१४**

१. अध्ययनको परिचय (Introduction of the Study) १

- १.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि (Background of the Study) १
- १.२ समस्याको कथन (Statement of the Problem) ८
- १.३ अध्ययनको उद्देश्यहरू (Objectives of the Study) ९
- १.४ अनुसन्धान प्रश्नहरू (Research Questions) ९
- १.५ अध्ययनको मह□वहरू (Significance of the Study) १०
- १.६ अध्ययनको सीमाहरू (Limitations of the Study) १२
- १.७ मुख्य शब्दावलीको कार्यात्मक परिभाषा (Operational Definition of the Key Terms) १३
- १.८ अध्ययनको संगठन (Organization of the Study) १४

अध्याय दुई (CHAPTER TWO) **१५–२६**

२. सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन र अवधारणात्मक ढाँचा (Review of Related Literature and Conceptual Framework) १५

- २.१ सैद्धान्तिक साहित्यको पुनरावलोकन (Review of Theoretical Literature) १५
- २.२ पूर्व साहित्यको अध्ययन (Review of Empirical Literature / Previous Studies) १८
- २.३ पुनरावलोकनको प्रस्तुत अध्ययनमा प्रभाव (Implication of the Review fo the Study Literature) २२
- २.४ अनुसन्धान अन्तर (Research Gap) २४

२.५ अध्ययनको अवधारणात्मक ढाँचा (Conceptual Framework of the Study) २४
२.६ अध्ययनको कार्यात्मक ढाँचा (Functional Framework of the Study) २६

अध्याय तीन (CHAPTER THREE) २७–३८

३. अध्ययनको विधि र तौरतरिकाहरू (Methods and Procedures of the Study) २७
३.१ अध्ययनको ढाँचा र विधि (Design and Method of the Study) २७
३.२ तथ्याङ्कको श्रोतहरू (Sources of Data) २७
३.२.१ प्राथमिक श्रोतहरू (Primary Sources) २७
३.२.२ सहायक श्रोतहरू (Secondary Sources) २८
३.३ जनसङ्ख्या, नमुना आकार र नमुना छनोट रणनीति (Population, Sample Size and Sample Strategy) २८
३.३.१ जनसङ्ख्या (Population) २८
३.३.२ नमुना आकार (Sample Size) २८
३.३.३ नमुना छनोट रणनीति (Sampling Strategy) २९
३.४ अध्ययन क्षेत्र (Study Area/Field) ३०
३.५ तथ्याङ्क सङ्कलनका साधनहरू (Tools of Data Collection) ३१
३.५.१ प्रश्नावली (Questionnaire) ३१
३.५.२ अवलोकन सूची (Observation List) ३१
३.५.३ छलफल निर्देशिका (Discussion Guide) ३१
३.६ तथ्याङ्क सङ्कलन तरिकाहरू (Techniques of Data Collection) ३२
३.६.१ अन्तर्वार्ता (Interview) ३२
३.६.२ प्रत्यक्ष अवलोकन (Direct Observaton) ३२
३.६.३ लक्षित समूह छलफल (Focused Group Discussion) ३२
३.७ तथ्याङ्क सङ्कलन प्रक्रिया (Data Collection Procedure) ३३
३.८ तथ्याङ्कको विश्लेषण र व्याख्याको तौरतरिकाहरू (Data Analysis and Interpretation Procedures of Data) ३३

अध्याय चार (CHAPTER FOUR) ३४–८५

४. नतिजाको प्रस्तुतीकरण र विश्लेषण (Analysis and Interpretation of the Result) ३४
४.१ धादिङ्ग जिल्लाको परिचय (Introduction of Dhading District) ३४
४.१.१ धादिङ्ग जिल्लाको नामाकरण (Naming List of Dhading District) ३५
४.१.२ भौगोलिक स्वरूप (Geographical Situation) ३६

४.१.३ भौगोलिक अवस्था (Geographical Condition) ३६
४.१.४ हावापानी (Climate) ३६
४.१.५ भू उपयोगको अवस्था (Industrial Condition) ३७
४.१.६ जनसङ्ख्या (Population) ३७
४.१.७ आम्दानीको श्रोत (Income Sources) ३७
४.१.८ कृषि सम्बन्धी आधारभूत विवरण (Basic Report of Agriculture) ३७
४.१.९ स्वास्थ्य स्थिति (Health Situation) ३८
४.१.१० सञ्चार सेवा (Communicaton Service) ३८
४.१.११ शैक्षिक स्थिति (Educational Situation) ३८
४.२ कल्लेरी गा.वि.स. को परिचय (Introduction of Kalleri VDC) ३९
४.२.१ भौगोकि अवस्था (Geo-Status) ३९
४.२.२ धर्म तथा संस्कृति (Religion and Culture) ३९
४.२.३ रिति रिवाज र रहनसहन ४०
४.२.४ शैक्षिक संस्थाहरू (Educational Institutions) ४०
४.२.५ जनसांख्यिक विवरण (Demographic Description) ४१
४.३ नमुना छनोट घरपरिवारको जनसंख्यकिय अवस्था (Demographic Situation of Sampled Household) ४२
४.३.१ उमेरगत विवरण (Agewise Distribution) ४२
४.३.२ जातिगत विवरण (Population by Ethinicity) ४३
४.४ आर्थिक अवस्था (Economic Condition) ४३
४.४.१ भू-स्वामित्वको अवस्था (Condition of Land Owner Ship) ४४
४.४.२ खाद्यान्न बाली मात्र लगाउने कृषकको घरधुरी सङ्ख्या (Number of Just Agro Based Farmer Household) ४५
४.४.३ खाद्यान्न बालीको उत्पादन र त्यसबाट प्राप्त आय (Production of Crops and Income From their) ४६
४.४.४ खाद्यान्न पूर्तिको अवस्था (Situation of Crops Supply) ४७
४.४.५ खाद्यान्न तथा तरकारी खेतीमा संलग्न कृषकको घरधुरी सङ्ख्या (Comparative of Agro Based or Vegetable and Agrobased) ४८
४.४.६ तरकारी तथा खाद्यान्न बालीको उत्पादन र त्यसबाट प्राप्त आय (Production of Cereal Crops and Vegetable income from there) ४९
४.४.७ खाद्यान्न बालीमात्र लगाउने कृषकको वार्षिक आम्दानी

(Annual Income of Just Agro Farmers) ५०
४.४.८ खाद्यान्न खेती गर्ने कृषकको वार्षिक खर्च
(Annual Expenditure of the Agro Based Farmer) ५२
४.४.९ खाद्यान्न खेती गर्ने कृषकको वार्षिक बचत
(Annual Saving of the Agro Based) ५४
४.४.१० खाद्यान्न तथा तरकारी खेती गर्ने कृषकको वार्षिक आम्दानी
(Annual Income of Agro Bases and Vegetable Farmers) ५५
४.४.११ खाद्यान्न तथा तरकारी खेतीगर्ने कृषकको वार्षिक खर्च विवरण
(Annual Expenditure of the Agro Based and Vegetables Farmers) ५७
४.४.१२ खाद्यान्न तथा तरकारी खेतीगर्ने कृषकको वार्षिक वचत
(Annual Saving of the Agro Based and Vegetables Farmers Annual) ५९
४.५ खाद्यान्न खेती गर्ने र खाद्यान्न तथा तरकारी खेती गर्ने कृषकको आर्थिक अवस्थाको तुलना (Economical Comparison of Agro Based and Agro Bases or Vegetable Farmers) ६१
४.५.१ स्रोतगत वार्षिक आम्दानीको तुलना
(Comparison of source wise Annual Income) ६१
४.६ शैक्षिक अवस्था (Education Status) ६२
४.६.१ छनोटमा परेका खाद्यान्न खेती गर्ने कृषकहरूको शैक्षिक अवस्था (Educational Status of Sample Agro Bases Farmer) ६२
४.६.२ छनोटमा परेका खाद्यान्न तथा तरकारी खेती गर्ने कृषकको शैक्षिक अवस्था (Educational Status of Sampled Agro Based and Vegetable Farmers) ६५
४.७ खाद्यान्न तथा तरकारी खेतीको आर्थिक प्रभाव (Economic Agro Based or Vegetable and Agro Based Crops) ६७
४.८ खाद्यान्न तथा तरकारी र खाद्यान्न खेतीको शैक्षिक प्रभाव (Education Impact of Agro Bases or Vegetable and Agro Based Crops) ६८
४.९ तालिम दिने संघसंस्था (Training Provider Institution) ७०
४.९.१ खाद्यान्न तथा तरकारी खेतीमा तालिम दिने संघसंस्था (Training Provider Institution in Cereal and Vegetable Crops) ७०
४.९.२ तालिम नलिने कृषकको खेती गर्ने तरिका (Method of Farming of Untrained Farmer) ७१
४.१० खाद्यान्न बालीको विउविजनको स्थिति (Seed Status Cereal Crops) ७२

४.१०.१ मल प्रयोगको स्थिति (Condation of using Ferizar) ७३
४.१०.२ किटनाशक औषधी प्रयोगको स्थिति (Method of using insectisiode) ७४
४.११ तरकारी बालीको विउविजनको स्थिति (Seed status Vegetable Crops) ७५
४.११.१ मलको प्रयोग स्थिति (Condition of Using Fertilizer) ७६
४.११.२ किटनाशक औषधी र प्रयोगको स्थिति (Condition of using Insetiside) ७६
४.१२ शैक्षिक क्षेत्रमा देखा परेका मुख्य समस्या (Major Problems on Educational Sector) ७७
४.१३ शैक्षिक क्षेत्रमा देखापरेका समस्या समाधानका उपायहरू (Whys of Solving Problems on Educational Sectors) ७८
४.१४ तरकारी तथा खाद्यान्नबाली उत्पादनमा देखिएका मुख्य समस्याहरू (Production of Major Vegetable and Cereal Crops) ७९
४.१५ प्रमुख तरकारी तथा खाद्यान्न बाली उत्पादनमा देखिएका समस्या समाधानका उपायहरू ८१
४.१६ सारांश (Summary) ८२

अध्याय : पाँच (CHAPTER–FIVE) ८६–९१

५. निष्कर्ष र सुझावहरू (Conclusion and Recommendation) ८६
५.१ निष्कर्ष (Conclusion) ८६
५.२ सुझावहरू (Recommendations) ८८
५.२.१ नीतिगत सुझावहरू (Policy Related Recommendations) ८९
५.२.२ प्रयोगात्मक क्षेत्रसँग सम्बन्धित सुझावहरू (Practices Related Recommendations) ८९
५.२.३ आगामी अनुसन्धान सँग सम्बन्धित सुझावहरू (Further Research Related Recommendations) ९०

सन्दर्भ सामग्री (REFERENCES)
अनुसूचीहरू (Appendixes)

तालिका सूची

तालिका	शीर्षक	पेज नं.
१.	अध्ययन क्षेत्रका नमुना घरधुरी विवरण	३०
२.	भू-उपयोगको विवरण	३७
३.	विद्यालयको विवरण, २०७१	३८
४.	कल्लेरी गा.वि.स. को शैक्षिक विवरण, २०७१	४०
५.	कल्लेरी गा.वि.स. को घरधुरी सङ्ख्या विवरण,२०७१	४१
६.	नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्न र खाद्यान्न तथा तरकारी खेती गर्ने कृषकको घरपरिवारको उमेरगत विवरण, २०७१	४२
७.	नमुना छनोटमा परेका घरधुरीको जातिगत विवरण, २०७२	४३
८.	भू-स्वामित्वको विवरण, २०७१	४४
९.	खाद्यान्न बाली सम्बन्धी विवरण, २०७१	४५
१०.	खाद्यान्न बालीको उत्पादन सम्बन्धी विवरण, २०७१	४६
११.	खाद्यान्न पूर्तिको विवरण २०७१	४७
१२.	तरकारी तथा खाद्यान्नबाली सम्बन्धी विवरण, २०७२	४८
१३.	खाद्यान्न तथा तरकारी बाली दुवैको उत्पादन सम्बन्धी विवरण, २०७२	४९
१४.	नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्नबाली लगाउने कृषकको आम्दानी स्रोतहरू, २०७१	५०
१५.	नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्न खेती गर्ने कृषकको तहगत आम्दानी विवरण, २०७१	५१
१६.	नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्न खेती गर्ने कृषकको क्षेत्रगत वार्षिक खर्च विवरण, २०७१	५२
१७.	नमूना छनोटमा परेका खाद्यान्न खेती गर्ने कृषकको तहगत खर्च विवरण, २०७१	५३
१८.	नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्न खेती गर्ने कृषकको वार्षिक बचत विवरण, २०७१	५४

१९. नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्न तथा तरकारी खेती गर्ने कृषकको स्रोतगत वार्षिक आम्दानी, २०७१ ५६
२०. नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्न तथा तरकारी खेती गर्ने कृषकको तहगत आम्दानी विवरण, २०७१ ५७
२१. नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्न तथा तरकारी खेती गर्ने कृषकको क्षेत्रगत वार्षिक खर्च विवरण, २०७१ ५८
२२. नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्न तथा तरकारी खेती गर्ने कृषकहरूको तहगत वार्षिक खर्च विवरण, २०७१ ५९
२३. नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्न तथा तरकारी खेती गर्ने कृषकको वार्षिक वचत विवरण, २०७१ ६०
२४. खाद्यान्न खेती गर्ने कृषक र खाद्यान्न तथा तरकारी खेती गर्ने कृषकको स्रोतगत वार्षिक आम्दानी तुलना ६१
२५. नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्न खेतीगर्ने कृषकको घरपरिवारको शैक्षिक अवस्था, २०७२ ६३
२६. नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्न खेती गर्ने घरपरिवारको तहगत शैक्षिक अवस्था ६३
२७. नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्न खेती गर्ने घरमुली कृषकको शैक्षिक अवस्था, २०७२ ६४
२८. नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्न तथा तरकारी खेती गर्ने कृषकका घरपरिवारको शैक्षिक व्यवस्था, २०७२ ६५
२९. नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्न तथा तरकारी खेती गर्ने घरपरिवारको तहगत शैक्षिक अवस्था, २०७१ ६६
३०. नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्न तथा तरकारी खेती गर्ने घरपरिवारको तहगत शैक्षिक अवस्था, २०७२ ६७
३१. नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्न तथा तरकारी खेती गर्ने घरपरिवारको तहगत शैक्षिक अवस्था, २०७२ ६८
३२. नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्न खेती र खाद्यान्न तथा तरकारी खेती गर्ने कृषकको वार्षिक आम्दानीको शैक्षिक विवरण, २०७१ ६९

३३.	तालिम दिने संघसंस्था	७०
३४.	तालिम नलिने कृषकहरूले खेती गर्ने तरिकाको विवरण, २०७२	७१
३५.	विउविजनको स्थिति, २०७१	७२
३६.	मलको स्थिति, २०७१	७३
३७.	किटनाशक औषधी प्रयोगको स्थिति, २०७१	७४
३८.	विउविजन स्थिति (प्रमुख तरकारी बाली, २०७२)	७५
३९.	मलको प्रयोगको स्थिति, २०७१	७६
४०.	किटनाशक औषधीको प्रयोगको स्थिति २०७१	७७
४१.	प्रमुख तरकारी तथा खाद्यान्न उत्पादनमा देखा परेका समस्याहरू	८०
४२.	समस्या समाधानका उपायहरू	८१

चित्र सूची

चित्र	शीर्षक	पेज नं.
१	छनोटमा परेका खाद्यान्न खेतीमात्र गर्ने कृषकको वार्षिक बचत विवरण, २०७१	५५
२	छनोटमा परेका खाद्यान्न तथा तरकारी दुवै खेती गर्ने कृषकको वार्षिक वचत विवरण, २०७१	

छोटो शब्दको अर्थ (LIST OF ABBREVIATION)

गा.वि.स.	:	गाउँ विकास समिति
जि.वि.स.	:	जिल्ला विकास समिति
वि.सं.	:	विक्रम सम्वत्
आ.व.	:	आर्थिक वर्ष
नं.	:	नम्बर
रु	:	रुपैया
क.सं.	:	क्रम सङ्ख्या
के.जि.	:	किलोग्राम
मि.	:	मिटर
मे.ट.	:	मेट्रिक टन
हे	:	हेक्टर
डि.से.	:	डिग्री सेन्टिग्रेट
कि.मि.	:	किलो मिटर
प्रा.वि.	:	प्राथमिक विद्यालय
नि.मा.वि.	:	निम्न माध्यमिक विद्यालय
मा.वि.	:	माध्यमिक विद्यालय
उ.मा.वि.	:	उच्च माध्यमिक विद्यालय
त्रि.वि.	:	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
VDC	:	Village Development Committe